

τα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ὅπου μ' ἐφάνη, ὅτι τὸ ἀπῆται ἀνγκ-
καίως ἢ ἐννοία· ἄλλα δὲ τινα ἐσφαλμένα μέρη ἄφησα
ὅπως ἦσαν, ὡς καὶ ἐκεῖνα, ὅπου τι φαίνεται ὅτι
ἐξερρήν. Ἐν μόνον τοιοῦτο μέρος ἀνεπλήρωσα προσ-
θεῖς τὸ καθέδρας ἐν παρενθέσει, τὸ ὅποιον πιθανῶς
ἐξέπεσε διὰ τὴν ὁμοίαν ἐναρξιν τῆς ἐφεξῆς λέξεως
κατένας. Τὸ Ταμαρᾶς δὲν ἔκαμα Τομαρᾶς, διότι,
μοι φαίνεται, ὁ γράψας ἠκολούθησε τὴν ῥωσικὴν
προφορὰν τοῦ ο, ἥτις ὁμοιάζει τὴν τοῦ α ἱκανῶς.
Τὸ ὕψος τῆς γλώσσης, ἐννοεῖται, ὅτι διόλου δὲν ἐ-
πείραξα. Φαίνεται δὲ ὡς ἐκ τῆς φρασεολογίας, ὅτι ὁ
γράψας τὸ μανιφέστον ἐγνώριζε ξένας τῆς Εὐρώπης
γλώσσας. Τί περίεργα περιέχει ἡ Φανέρωσις αὕτη
καὶ τυχὸν διάφορα παρὰ τὰ ἐν ταῖς μέχρι τοῦδε
ἱστορίαις ἀναγεγραμμένα περὶ τοῦ Λάμπρου, ἄλλοι
ἂς ἐξετάσωσι, καθὼς καὶ τὸ ἂν εἶναι ἀνέκδοτος, ὡς
ἐρρήθη πρὸς με. Ἐγὼ τοῦτο μόνον παρατηρῶ, ὅτι
τὴν ἐκφρασιν «Ἑλληνικὸν γένος» ὁ συντάκτης ἔθε-
σε δις ἐκεῖ ὅπου ἔδει, πρὸς δήλωσιν πατριωτικῆς
ιδέας, ἐνῶ ἄλλως μεταχειρίζεται πλειστάκις τὸ τότε
σύνθηδες τοῖς πᾶσι «Ῥωμαῖοι.» Οὕτω κατὰ μικρὸν
τὰ προσήκοντα τοῖς πράγμασιν ὀνόματα ἔρχονται
εἰς χρῆσιν, ὅταν ἐθνικὸν πνεῦμα, ἐλεύθερον σχολαῖ-
σμοῦ, ρυθμίζῃ ἐμμελῶς τὰ τῆς γλώσσης.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 29 Ἰουλίου 1864.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΣΠΑ.

Ἐπιστολὴ Α'.

Τῇ διευθυντῇ τῆς Παρθώρας.

Ἐν Σπᾷ, τὴν 26 Αὐγούστου 1864.

Ἀπὸ τῶν ἱεροσολύμων, ὅθεν σοι ἐπέστειλα τὸ τε-
λευταῖον, μέχρι τοῦ Σπᾶ, ὅθεν σοι γράφω σήμερον,
ὅποια καὶ ὅποση ἀπόστασις! Ὅση ἀπ' ἀνατολῶν μέ-
χρι δυσμῶν, ὅση ἀπὸ Παλαιστίνης μέχρι Βελγικῆς.
Ἐκεῖ πλήθη εὐλαδῶν καὶ ψαλμωδίαι κατανουκτικαὶ
καὶ μυσταγωγίαι θεῖαι καὶ Ἰορδάνου ὕδατα ἀποπλύ-
νοντα τῆς ψυχῆς τὸν ῥύπον· ἐνταῦθα συρροὴ ἀσθε-
νῶν ἢ προσφαιζομένων ἀσθενειαν καὶ ρουλέττας ἀ-
διάκοπος ἤχος καὶ χαρτοπαικτῶν ποικίλοι ψιθυρι-
σμοὶ καὶ συμφωνίαι καὶ χοροὶ καὶ σιδηροῦχα ὕδατα
ἀναζωπυροῦντα τὴν σάρκα. Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς
φύσεως ὅποια διαφορά! ἡ πατρίς τῶν Ἑβραίων, ὡ-
σανεὶ κατηράσθη αὐτὴν ὁ παρ' αὐτῶν σταυρωθεὶς,
καὶ δένδρων στερεῖται, καὶ πηγαίου ὕδατος ἀπορεῖ

καὶ τὰ πετρώδη δὲ ὄρη καταφλεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἡ-
λίου μεταδίδουσι τὴν φλόγα εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις
καὶ αὐτὸς κατακαίει τοὺς κατοικοῦντας τὴν μητρό-
πολιν τοῦ χριστιανισμοῦ· ἐνῶ ἐνταῦθα λόφοι δα-
σύτατοι καὶ κοιλάδες σύσκιοι καὶ κατάρβυτοι δρο-
σίζουσιν ἀφθόνως τὸ περιέχον, καὶ ἀναψύχουσι με-
ταξὺ τοῦ θερινοῦ καύσωνος τὸ ἀλλοτρίου ταλαιπω-
ρούμενον σῶμα.

Χθὲς τὴν 7 καὶ 1/2 ὥραν τῆς πρωῒας ἀνεχώρησα
ἐπὶ ἀτμοκινήτου ἀμάξης ἐκ Παρισίων, καὶ τὴν 4
καὶ 1/2, ἤτοι μετὰ 9 ὥρας, κατέλυσα εἰς τὸ ἐνταῦθα
Hôtel de Flandre, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐζήτησα κοι-
τῶνα εἰς τρία ἄλλα ξενοδοχεῖα. Ἀπὸ Charlevoi,
ὅπου αἱ τελωνικαὶ ἀρχαὶ ἐπεσκέφθησαν τὰ κιβώτια,
μέχρι τοῦ Σπᾶ, διεσχίσσαμεν τὴν ἐπαρχίαν Ἀρδουέν-
νης, ἥς μέρος ἀνήκει καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν. Σπανίως
εὐρίσκεις χώραν ὠραιότεραν καὶ τερπνοτέραν· σπα-
νίως τὸ βλέμμα μαγεύεται καὶ ἡ καρδία εὐφραίνει-
ται ὅσον ἐν τῇ ἐπιγείῳ ταύτῃ Ἑδέμ. Φαντάσθητι
ἀδιάκοπον σειρὰν ταπεινῶν ὁρέων καὶ λόφων, ὕλων
χλοερωτάτων, μηδὲ σπιθαμὴν γῆς ἐχόντων γυμνὴν,
καὶ περὶ τοὺς πρόποδας αὐτῶν ἐλισσομένην χαριέν-
τως τὴν Μῶσαν, εἰς ἣν ὡς νεοσσοὶ περὶ ὄρνιθα πε-
ριτρέχουσι κελαρύζοντες διαχυέστατοι ῥύακες· τὰς
πόλεις καὶ τὰ χωρία προανήγγελλον κῆποι μεγάλων
καρποφόρων δένδρων, ἐφ' ὧν ἔβριθον ὀπώραι, οἶον·
μῆλα καὶ ῥοδάκινα καὶ ἄπια καὶ δαμάσκηνα καὶ
ἀβραμῆλων εἶδη πολλά. Ὅλος ἤμην ὀφθαλμὸς, ὡς
λέγουσιν οἱ Γάλλοι· καὶ ὁμως . . . ποσάκις μεταξὺ
τοῦ τόσοῦ θαυμασμοῦ ἐστέναζα διὰ τὸν ξηρὸν ἱ-
μνητὸν καὶ τὰ πυρίκαυστα τοῦ Πάρνηθος καὶ τῆς
Πεντέλης ὄρη! Ποσάκις ἐπεπόθησα τὸν ἀνυδρον
Ἰλισσὸν καὶ τὸ ἐνδεδὲς τοῦ Κηφισσοῦ ρεῦμα! Εἶναι
τάχα ἀπάτη, λόγος κενὸς ἡ πατρίς, ἢ μόνος ἐγὼ
δὲν κατώρθωσα νὰ πείσω ἐμὲ αὐτὸν ὅτι «τῷ καλῶς
βιοῦντι πᾶσα γῆ πατρίς;»

Τὴν μικρὰν πόλιν Σπᾶ καὶ τὰ περιώνυμα αὐτῆς
δὲν ἐπεσκέφθην σήμερον, διότι τοσαύτη καὶ τοιαύτη
ἡ βροχὴ, ὥστε οὐδ' ἐτόλμησα νὰ πατήσω ἐκτὸς τοῦ
ξενοδοχείου. Ὁ οὐρανὸς ὁμοιάζει πρὸς ἀπέραντον μο-
λίβδου πλάκα, καὶ ἀπὸ τῆς 2 ὥρας μετὰ τὸ μεσονύ-
κτιον, ὅτε μὲ ἀπεχαιρέτισεν ὁ Μορφεὺς, μέχρι τῆς
ὥρας ταύτης (12 μ. μ.) οὐδὲ λεπτὸν ἔπαυσε κατα-
ποντίζων τὴν γῆν. Ἐγὼ δὲ καθήμενος παρὰ τὸ πα-
ράθυρον ἐθαύμαζον τὰ ὑψικόρυφα τοῦ κήπου δένδρα,
ὑπερβαίνοντα καὶ τὸ τριώροφον ξενοδοχεῖον, καὶ ἐ-
τερπόμην ἀκούων τὸ συνεχὲς τῶν φύλλων ψιθύρι-
σμα ὑπὸ τὰ οὐράνια κύματα.

Χθὲς, ἅμα μετὰ τὸ γεῦμα, ἐζήτησα τὴν σημείω-
σιν τῶν ἀπὸ 1 Μαΐου (ὅτε ἄρχεται ἡ λεγομένη sai-
son des eaux) ἐλθόντων ξένων· διότι πρὸ ἐτῶν
ἐπικρατεῖ συνήθεια νὰ ἐκδίδωνται διὰ τοῦ τύπου τὰ

ὀνόματα τῶν ἐρχομένων. Ἀπὸ τῆς 4 λοιπὸν Μαΐου μέχρι τῆς 5 Σεπτεμβρίου (ἔτος νέον) ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν καὶ ἡμερῶν πέντε ἦλθον 12,328 ξένοι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὥρα τῶν ὑδάτων διαρκεῖ μέχρι τέλους Ὀκτωβρίου, θέλουσιν ἔλθει καὶ ἄλλοι διὰ τοῦτο πολὺς καὶ τῶν ξενοδοχείων καὶ τῶν ἐνοικιαζομένων καταλυμάτων ὁ ἀριθμὸς. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπεξελθὼν οὐδὲν ἀπήντησα Ἕλληνας Ἀγγλοὶ, Γάλλοι, Γερμανοὶ, Βέλγοι καὶ Ῥώσοι, ἰδοὺ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἐρχόμενοι. Δὲν θέλει λοιπὸν κατακηλῆσαι τὴν ἀκοήν μου ἡ θεσπεσία τῆς Ἑλλάδος φωνὴ ἐνόσω διατρίψω ἐνταῦθα!

Ἐξελθὼν μετὰ ταῦτα μόνος εἰς τὴν πόλιν, διότι μικρᾶς οὔσης δὲν ἔχω ἀνάγκην ὁδηγοῦ, ἀπήντησα κατὰ πρῶτον τὴν πηγὴν τοῦ σιδηροῦχοῦ ὕδατος, τὴν καλουμένην **Pouhon**. Τί δὲ σημαίνει ἡ λέξις; αὐριον θέλω ἐξετάσει. Τὸ ὕδωρ, ἀναβρύον ἐντὸς φρέατος, ἀναβαίνει μέχρι σχεδὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους· καλύπτεται δὲ ὑπὸ περιστύλου ὁροφῆς ἀνεγερθείσης εἰς μνήμην Πέτρου τοῦ Μεγάλου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐπιγραφῆς,

A LA MÉMOIRE DE PIERRE LE GRAND,

καὶ ἐκ τῆς ἄλλης ταύτης, ἣν ἀνέγνων κεχαραγμένην ὑπὸ τὴν παρακειμένην ὀρειχαλκίνην προτομὴν τοῦ Ῥώσου αὐτοκράτορος· « **Érigé en mémoire de Pierre le Grand et en mémoire de son séjour à Spa en 1717.** »

Γυνή τις ἐπιστατοῦσα ἐκεῖ μοι προσέφερεν ἀντλήσασα ποτήριον ὕδατος. Καὶ εἶναι μὲν καθαρῶτατον ἀλλὰ καὶ ὀσμὴν ὡς σόδα, καὶ ὀξεῖαν ἔχει γεῦσιν μελάνης.

Ἀπὸ τῆς πηγῆς **Pouhon**, κατέβην (διότι ἡ πόλις κεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ῥίζης καταφύτου βουνοῦ) εἰς τὴν **Place Royale**, ὅπου παιανίζει καθ' ἐσπέραν μουσικὴ, καὶ εἰς τὸν παρ' αὐτὴν περίπτεον τὸν καλούμενον **des Sept-Heures**. Ἐνταῦθα ὑπάρχει ὡραία δεινδοστοιχία ἐκ δένδρων ὑψηλῶν καὶ πυκνῶν, πρὸς τὸ βάθος δὲ αὐτῆς εἶδον ἀναπτομένας ἑκατοντάδας λύχνων, ὧν τινες ἐσχημάτιζον γράμματα κεφαλαῖα λέγοντα **bal populaire**, ἡ δημοτικὸς χορὸς. Ἐκ δεξιῶν αὐτῆς, πλησίον γηπέδου καλυπτομένου ὑπὸ σανίδων, κεῖται ὑψηλὸν σκῆνωμα κομψὴν ἔχον τὴν κατασκευὴν. Ἦτο δὲ καὶ αὐτὸ κατάφωτον, ὡς κατάφωτα ἦσαν καὶ πάντα τὰ περὶ. Οἱ πολύχροοι λύχνοι ἦσαν καὶ ἐνταῦθα πολυάριθμοι καὶ ἀπετέλουν ποικίλα σχήματα. Πλήθη λαοῦ ἴσταντο ἢ ἐκάθηντο ἐκεῖ περὶ. Μετ' ὀλίγον ἀνέβησαν εἰς τὸ σκῆνωμα μουσικοὶ καὶ ἐπὶ πολὺ ἐπαιάνισαν στρόβιλον· ἀλλ' οὐδεὶς χορευτῆς! Ἐπὶ τέλους **la glace fut rompue** καὶ ἀνεβλάστησε ζεῦγος χωρικῶν, τὸ ὅποιον ἐπευφήμησαν χειροκροτοῦντες οἱ

περιεστῶτες. Τὸ πρῶτον ζεῦγος διεδέχθη δεύτερον, καὶ τοῦτο τρίτον, καὶ ἀμέσως κατεκλύσθη ὑπὸ χορευτῶν τὸ σανίδωμα. Ἦσαν δὲ πάντες χωρικοὶ, φέροντες τοὺς πῖλους, καὶ τοὺς πόδας ἀναπαύοντες ἐντὸς βαρειῶν ἐμβάδων. Ἀλλὰ μήπως ἦτο ἀνάγκη ν' ἀκολουθῶσι τὰ βήματα τῆς μουσικῆς τὸν ῥυθμόν; Τῶν γυναικῶν αἱ ἐσθῆτες μόλις ἐκάλυπτον τὰ γόνατα· καὶ ὅτε ἐγύριζον (ἐγύριζον δὲ ζωηρότατα), ἀνεπετάννυντο βιασιότερον πῶς τὰ κράσπεδα, καὶ ἀντὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν βραχιόνων τοὺς ὁποίους ἐπιδεικνύουσιν αἱ πεπολιτισμέναι γυμνοῦς, αὐταὶ ἐπεδείκνυνον τὰς κνήμας. Ἀλλὰ τὰ πάντα συνήθειαι. Ἡ ἀγγλικὴ ψευδοσεμνότης ἐρυθρίᾳ καὶ τοῦ ὑποκαμίσου τὸ ὄνομα ἀκούουσα· καὶ ὁμοῦς δὲν συστέλλεται ἐπιτρέπουσα τὴν ἐκτραχήλισιν τῶν γυναικῶν μέχρι σχεδὸν τοῦ μέρους, περὶ ὃ ἐζώννυνεν ἡ Ἀφροδίτη τὸν κεστόν. Καὶ ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀτιμίαν ἐνομίζομεν μέχρι τοῦ 1833 ἔτους ἂν ποτε γυνὴ ἐδίδεν εἰς ἄνδρα τὴν δεξιὰν χάριν προσαγορεύσεως.

Τὸν στρόβιλον διεδέχθη πόλκα-μαζοῦρκα, ταύτην δὲ πόλκα, τὴν πόλκα ἀντίχορος καὶ πάλιν στρόβιλος. Τὸ αἶμα τότε εἶχεν ἐξαφθῇ, τὰ ἄλματα ἐγίνοντο ἡράκλεια· πόδες ἐπάτουν πόδας καὶ κεφαλαὶ ἐκρούοντο πρὸς κεφαλὰς· τὰ ζεύγη ἀνემίχθησαν, καὶ μεταξὺ τῆς φλογερᾶς ταύτης συμπλοκῆς ἀνεδράπησάν τινα ὕπτια, τῶν ἄλλων χειροκροτοῦντων.

Ἐμνήσθην τότε τῆς τράπτας, τοῦ ἐξῆρθμου ἐκείνου τῶν Μεγάρων χοροῦ, τὸν ὅποιον περιέγραψεν ἄλλοτε ὁ Κ. Ράγκαβης (4). Ἐκεῖνος τῶνόντι καὶ σεμνότατος εἶναι, καὶ χαρακτηρὰ ἔχει ἰδιαίοντα, καὶ ὁμηρικὸς φαίνεται τὴν κατὰγωγὴν.

Πολὺ πρὶν ἢ παύσῃ ὁ χορὸς ἀνεχώρησα καὶ ἦλθον περιεργείας χάριν εἰς τὸ σκιραφεῖον τὸ ὅποιον ὀνομάζεται, ἀγνοῶ διὰ τί, **Redoute**. Ἡ **Redoute** αὕτη εἶναι εὐρύχωρον κτίριον πλουσίως διασκευασμένον. Ἀναβάς πλατεῖαν κλίμακα εἰσῆλθον εἰς αἴθουσαν φωτιζομένην ὑπ' ὀγκώδους πολυελαίου, καὶ εἶδον περὶ τράπεζαν πολλοὺς καὶ πολλὰς, τοὺς μὲν καθημένους, τοὺς δὲ ὀρθίους. Καὶ πλησιάσας εἶδον παιζόμενον παίγνιον, καλούμενον, ὡς μοι εἶπον, **roulette**, καὶ χρήματα ἄφθονα καὶ εὐχειρίαν μεγίστην περὶ τὸ λαμβάνειν καὶ δίδειν, ἡ κυριολεκτικώτερον περὶ τὸ σκουπίζειν, διότι διὰ σκουπῶν (**gâteaux**) γίνεται ἡ ἐργασία, καὶ ἀξιοθαύμαστον ἐτοιμότητα περὶ τὸ ἀριθμεῖν. Ἐπαιζον δὲ καὶ γυναῖκες οὐκ ὀλίγαι.

Ἀπὸ τῆς αἰθούσης ταύτης μετέβην εἰς ἑτέραν ἔχουσαν ὡσαύτως τράπεζαν, ἀλλὰ μείζονα, καὶ πολυαριθμοτέρους περὶ αὐτήν. Ἐνταῦθα ἐπαιζοντο χαρτί. Ἀνθρωπὸς τις, καθημένος ἐν τῷ μέσῳ, εἶχεν ἀνά

(4) Ἰδε Πανδ. Τόμ. IB'. σελ. 413—415. Σ. Π.

χείρας χαρτία καὶ λέγων *le jeu est fait*, παρέτασσε μετὰ μεγίστης ταχύτητος εἰς δύο σειράς ἀριθμὸν τινὰ κῶτων. Εἶτα ἀποσύρων αὐτὰ ἢ ἐπέτα ἢ ἐσκούπιζε τάλληρα καὶ φλωρία· ἐνίοτε δὲ ἐσκούπιζον καὶ ἄλλοι, διότι πολλοὶ ἔχουσι σκούπας. Ἐρωτήσας τὸ ὄνομα τοῦ παιγνιδίου τούτου ἔμυθον ὅτι λέγεται *Trente et quarante*.

Ἀλλὰ τί ἐστὶ *roulette* καὶ τί *Trente et quarante*; Ὁμολογῶ τὴν ἀμάθειάν μου. Εὐκολώτερον ν' ἀναθῶ περὶ εἰς τὸ Τουμπουκτοῦ καὶ νὰ ἐναγκαλισθῶ τὴν σελήνην, ἢ νὰ ἐρμηνεύσω ὅ,τι οὔτε ἐννοῶ, οὔτε θὰ ἐννοήσω ποτέ. Αἱ παίζουσαι γυναῖκες, ὧν καὶ πολλὰί νῆαι, εἰσὶ βεβαίως κατὰ τοῦτο πολὺ ἐμοῦ σοφώτεραι.

Ἐντὸς τοῦ σκιραρείου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι αἴθουσαι διὰ χορὸν καὶ ἀνάγνωσιν. Ἀλλὰ τίς ἀναγινώσκει; Παράδοσις ὑπάρχει ἐνταῦθα ὅτι ὁ ἐρχόμενος χάριν θεραπείας πρέπει ν' ἀπεκδυέται πᾶσαν, καὶ τὴν ἐλαχίστην μέριμναν. Καὶ ἐρθέτατον μὲν τὸ δόγμα, διότι, ὡς λέγει καὶ πού τῶν Παροιμιῶν ὁ σοφὸς Σολομών, αἱ μέριμναι κτείνουσιν· ἀλλ' οἱ ἀγαθοὶ κἀτρικοὶ τοῦ Σπᾶ προσθέτουσιν εἰς τὴν ἱατρικὴν ταύτην συνταγὴν καὶ ἕτερον φάρμακον, οὗ τινος ὅμως ἡ ἐνέργεια δὲν μοι φαίνεται ἴση πρὸς πάντας· ἀξιοῦσι νὰ παίζωσιν ἀνεξαιρέτως πάντες, χάριν ταχυτέρας καὶ ἐντελεστεράς θεραπείας, πᾶν εἶδος παιγνιδίου.

Κατὰ τινὰ πίναντα προσηρτημένον εἰς τοὺς τοίχους τοῦ ξενοδοχείου, τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ὁ ἀριθμὸς ἀναβαίνει εἰς 5,282. Δὲν εἶναι ἄρα πολυπληθεστέρα τοῦ Πειραιῶς. Εἶναι ὅμως ὥραιότερα, διὰ τὴν κομψότητα τῶν οἰκιῶν καὶ τὰ πολυτελέστερα ἐργαστήρια καὶ τὰ μεγάλα καταστήματα καὶ τὴν διὰ γὰρ φωτισμόν. Οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦσι *parlois* ἢ *flamand*, οὗ τινος οὐδὲ λέξιν ἐννοῶ, ἐνῶ τῶν μεσημβρινῶν Γάλλων ἡ διάλεκτος δὲν μοι εἶναι πάντῃ ἀκατάληπτος.

Τὸ ξενοδοχεῖον ἐν ᾧ κατοικῶ φημιζέται ὡς τὸ ἐγκριτώτερον τῶν ἄλλων. Οἱ πλείους τῶν ξένων εἰσὶν, ὡς εἰκός, Ἀγγλοὶ, καὶ περὶ τραπέζας δύο ἰσομήκεις καὶ παραλλήλους καθήμεθα ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα διακινημένους, ἀλλ' οὔτε τῶν ἐδεσμάτων ἡ παρεσκευασία, οὔτε ἡ καθαριότης, οὔτε ἡ ὑπηρεσία ἐξισοῦνται πρὸς τὰς τῶν Γάλλων· τὸ κατ' ἐμὲ, εὐρον πάντα ταῦτα ἐπιμελέστερα γινόμενα καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Κάρῳ, ὅπου συνεγυῖθην μετὰ ἐξοδεύοντα καὶ ὀγδοήκοντα ἄλλων. Καὶ σημειώτερον ὅτι ἐν Αἴγυπτῳ ὑπηρετοῦσι συνήθως Ἕλληνας καὶ ἐγγώριαι.

Ἐκ πάντων τῶν ξένων οἱ Ἀγγλοὶ ἀπολαύουσι καὶ ἐνταῦθα προθυμοτέρας περιποιήσεως· καὶ δὲν ἔχουσιν ἄδικον οἱ ξενοδόχοι, διότι οἱ δεσπόται τῶν Ἰνδιῶν δαπανῶσιν ἄδρότερον τῶν ἄλλων. Τὸ ἀγγλι-

κὸν ἔθνος ἂν ὠνόμαζέ τις νομαδικῶς δὲν θὰ ἐσφαλῇ· διότι, δὲν λέγω αἱ περιηγήσεις, ἀλλ' αἱ μετοικεσίαι τῶν ἀνθρώπων τούτων εἰσὶν ἀέννητοι. Ἀπείρους μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων καὶ ὑπηρετῶν ἀπήντησαν εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Παλαιστίνην, καὶ μυριάδας βλέπεις κατὰ τὴν Εὐρώπην. Ἡ Γαλλία κατέστησεν αὐτοὺς ὑποτελεῖς· τὸ *English spoken* βλέπεις κεχαραγμένον χρυσοῖς γράμμασι ἐπὶ τῶν παραθύρων τῶν πλείστων ἐργαστηρίων, καὶ ἐνταῦθα, ἐν Σπᾶ, εἶδον διερχόμενος τὴν κυριωτέραν ὁδὸν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην. « *huitres anglaises* » ἐνῶ βεβαίως τὰ ὅσπρια ἤρχοντο ἐξ Ὀστάνδης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἀτραμαξῶν ὑπερβαίνει πάντα ἄλλον· καὶ κατὰ τὴν εἰς Λονδίνον τελευταίαν μετάδοσιν καὶ τὴν ἐπάνοδόν μου, ἐμέτρησα ἐκάστοτε ὑπὲρ τοὺς πεντακοσίους ἐπιβάτας, ἐξ ὧν ἀμφιβάλλω ἂν ἦσαν πεντήκοντα μὴ Ἀγγλοὶ. Αἱ ὁδοὶ *Castiglione, de la Paix* καὶ *de Rivoli* κατεστάθησαν συνοικίαι ἀγγλικαί. Ἐνταῦθα δὲ νομίζω ὅτι καὶ ἡ πόλις ὅλη εἶναι ἀγγλική. Πλησίον τοῦ κοιτῶνός μου ἀκούω ἀγγλίδας σημαίνουσας κύμβαλον καὶ ἄδουσας ᾠδαίς τῶν ὁποίων τὴν γλῶσσαν δὲν διακρίνω καλῶς· δὲν ἀγνοεῖς ὅτι οἱ Ἀγγλοὶ σφίγγουσιν ὁμιλοῦντες τοὺς ἰδόντας. Καὶ ἡ μὲν φωνὴ δὲν μοι φαίνεται στερουμένη γλυκύτητος, ἀλλ' ἡ τέχνη;

Παράδοξος μοι φαίνεται ἡ λέξις Σπᾶ· πόλιν ἄλλην μονοσύλλαβον δὲν ἐνθυμούμαι. Νήπως τάχα παράγεται ἐκ τῆς λατινικῆς *Spes*, ἐλπίς; Πιθανόν, διότι οἱ νοσοῦντες, ὅσον βαρέως καὶ ἂν νοσῶσιν, ἐλπίζουν πάντοτε θεραπείαν. Περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων θέλω σοι γράψαι μετὰ τὴν αὔριον.

Ἐπιστολὴ Β'.

Ἐν Σπᾶ, τὴν 28 Αὐγούστου 1864.

Τρίτῃ σήμερον ἡμέρα καὶ οὐδένα εἶδον γινώσκον, μετ' οὐδενὸς ὁμίλησα οὐδὲ κἂν ξένην γλῶσσαν. Οἱ περὶ ἐμὲ ὁμοτράπεζοι εἰσὶν Ἀγγλίδες καὶ Ἀγγλοὶ, καὶ, ὡς δὲν ἀγνοεῖς, οἱ Βρετανοὶ δὲν πολυαγαπῶσι νὰ συνδιαλέγωνται μετ' ἀγνώστων. Νὰ ἦν αἱ τις βωθὸς χωρὶς νὰ στερεῖται τοῦ θείου δώρου τῆς φωνῆς! Δὲν αἰσθάνομαι ὁρεξίν οὔτε πρὸς τὸ πινάκιόν μου ν' ἀνοίξω τὸ στόμα. Δὲν φαντάζεσαι πόσον λυπηρὸν νὰ εὐρίσκηται τις μεμονωμένος μεταξὺ πολλῶν. Ἐάν, ἀνελογιζόμεν χθὲς τὸ ἐσπέρας ὅτε κατεκλίθην, ἐάν ἀπέθνησκαι αἰφνης, θὰ μ' ἔθαπτον ἀγνοοῦντες καὶ τίς εἶμαι καὶ πρίαν ἔχω θρησκείαν, διότι οὔτε τὸ διαβατήριόν μου οὔτε βιβλίον ἐλληνικὸν ἔχω μετ' ἐμοῦ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ ἐσπερείτο δραματικοῦ τινος

ἐνδιαφέροντος· νὰ θάψωσι φραγκόπαπάδες ὁρθόδοξον οὐ πρὸ πολλοῦ ἀναγορευθέντα προσκυνητὴν τοῦ Ἀγίου Τάφου! Ἡ μὲν Ἀρχὴ θὰ ἐδημοσίευσε μετὰ λεπτομερείας καὶ τὰ ἐλάχιστα χαρὰκτηριστικά μου, οἱ δὲ ξενοδόχοι θὰ ἔσωζον τοὺς κληρονόμους μου ἀπὸ κόπων καὶ δαπανῶν· διότι, ἀφοῦ τοὺς ζῶντας πιπιλίζουσιν, ἀφίνουσι τάχα ὑποκάμισον (ζητῶ συγγνώμην παρὰ τῶν Ἀγγλίδων,) εἰς τοὺς ἀποθανόντας;

Ἀνελογίσθην δὲ καὶ τι πολὺ χειρότερον· ἐὰν παρέπιπτεν ἡ ὑπεξήρκειτο τὸ βαλάντιόν μου, τί ἐγινόμην; πρὸς ποῖον νὰ καταρύγω; Νὰ εἶπω ὅτι εἶμι Ἕλλην; ἀλλὰ γινώσκεις τί ἀπὸ τίνος φρονοῦσι καὶ λέγουσιν οἱ κατὰ τὴν Δύσιν περὶ ἡμῶν;

Ὁ καιρὸς ἐξηκολούθει καὶ χθὲς βραχερός, ἀλλ' ἡ βροχὴ ἦτο λεπτοτέρα. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἀπὸ πρωίας ἐρρόφησα τὸ στερεότυπον ποτήριον, καὶ μεταβάς εἰς τὸν περίπατον τῶν **Sept-Heures**, ἔστρεψα τὸ βῆμα ἐκ δεξιῶν, εἰς δρόμον φέροντα εἰς τὸ ὄρος. Ὁ δρομίσκος οὗτος εἶναι χειροποίητος καὶ ἐλικοειδής, ἔχων ποῦ καὶ που σταθμοὺς, ἐπὶ τῶν ξύλων τῶν ὁποίων χαράττουσιν ὡς ἐπὶ τεμένους ἀθανασίας, οἱ Ἀγγλοὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ὁ τόπος ἐκατέρωθεν βρίθκει πυκνατάτων δένδρων, ἅτινα, κατακλυσθέντα μάλιστα ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἦσαν χλοερῶτατα καὶ ἀπέπνεον λεπτὴν εὐωδίαν. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος ἀνεπαύθην εἰς κισσίον, ἀφ' οὗ κατώπτευσα τὴν πόλιν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς.

Τῆς πόλεως οἱ δρόμοι εἰσὶ πλατεῖς καὶ αἱ οἰκίαι κεχρωματισμέναι καὶ κομφαί. Ποτάμιον διαβρέχει αὐτὴν καὶ διερχόμενον διὰ τοῦ περιπάτου τῶν **Sept-Heures**, ἀπολήγει εἰς τὸ πεδῖον. Ἡ θέα τῶν καταφύτων περιχώρων γοητεύει τὸν ὀφθαλμόν.

Καταβάς δι' ἄλλου δρόμου ἤλθον εἰς τὴν πηγὴν, καὶ ἀγοράσας βιβλίον περιγράφον τὰ περὶ Σπᾶ, ἐφυλλολόγουν αὐτό.

Κατὰ τὸν ὁδηγόν μου τοῦτον, ἡ φήμη τῶν ὑδάτων ὀφείλεται εἰς τὸν Μέγαν Πέτρον. Φαίνεται ὅτι οἱ πόλεμοι, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ πολλαὶ καταχρήσεις, εἰς αὐτὸν ἀκάθεκτος ἐπεδίδετο ὁ μέγας ἀναμωρρωτὴς τῶν ἄλλων οὐχὶ δὲ καὶ ἐαυτοῦ, τοσοῦτον εἶχον ἐξασθενήσει τὸν τσάρον ἐνῷ μόλις ἦγε τὸ 45 ἔτος τῆς ἡλικίας, ὥστε ἀπεφάσισε τὸ 1717 νὰ ζητήσῃ θεραπείαν εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Σπᾶ. Καὶ ἡ ἐλπίς αὐτοῦ δὲν ἐματαιώθη· διότι ἐντὸς ἑξ ἑβδομάδων ἀνέλαβε τὴν υγείαν αὐτοῦ, εἰ καὶ ἐξηκολούθει παρεκτρεπόμενος καὶ διάγων βίον στρατιώτου. Περίεργος ἀληθῶς ὁ τρόπος καθ' ὃν ἔζη, καὶ διὰ τοῦτο προθύμως σοι διακοινῶ τί ἔγραφέ τις τῶν τότε συγχρόνων. « Ἦλθον, λέγει, τὴν Πέμπτην εἰς Σπᾶ, καὶ εὗρον τὸν τσάρον κατεσκηνωμένον. Προσῆγαγον δὲ αὐτῷ δισκὸν περιέχοντα κεράσια καὶ σῦκα ἐκ τοῦ κήπου μου. Δημονήσας, φαίνεται, ὅτι πρὸ μικροῦ ἐπιεν εἰκο-

σιέν ποτήριον ὕδατος, ἐπέπεσε γανθὸν ἐπ' αὐτῶν καὶ κατεβρόχθισε σῦκα μὲν δώδεκα, κεράσια δὲ λίτρας περίπου ἑξ. Τὴν ἐπιούσαν μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὸ γεῦμα αὐτοῦ, οὗ τινος ἰδοῦ ἡ περιγραφή—σημειωτέον δὲ ὅτι ἔσπευσαν νὰ μὲ προειδοποιήσωσιν ὅτι τοιοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῆς Α. Μ.—ἡ τράπεζα ἦτο χωρητικὴ ὁκτὼ δαιτυμόνων· κατάρθωσαν ὁμῶς καὶ ἐστρώμωσαν δώδεκα. Ὁ τσάρος ἐφέρει νυκτικὸν πῖλον, λαίμοδέτην δὲ οὐχί· ἐτρώγομεν δὲ πάντες ἀνακείμενοι ἡμισυν πόδα μακρὰν τῆς τραπέζης. Δύο στρατιῶται ἔφερον ἕκαστος ἀνά πινάκιον, ἅτινα οὐδὲν περιεῖχον· περὶ δὲ τὰς ἄκρας τῆς τραπέζης ἦσαν τρυβλία ἐκ χρώματος, περιέχοντα ζωμὸν καὶ τεμάχιον κρέατος. Ἐκαστος ἡμῶν λαβὼν ἀνά τρυβλίον ἔθετο αὐτὸ ἐκείθεν τοῦ πινακίου· ἕνεκα τούτου τοσαύτη ἡ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ τρυβλίου ἀπόστασις, ὥστε, ἵνα λάβωμεν ζωμὸν, ἔπρεπε νὰ τείνωμεν τὸν βραχίονα ὅπως ὅταν γυμναζώμεθα εἰς τὴν σπαθασκίαν. Ἀφοῦ ἐπίομεν τὸν ζωμὸν ἐὰν ἠθέλομεν καὶ ἄλλον ἐλαμβάνομεν παρὰ τοῦ τρυβλίου τοῦ γείτονος, ὡς ἔπραξεν ἡ Α. Μ, πίοῦσα τὸν τοῦ καγκελαρίου. Ὁ ναύαρχος, ὅστις ἐκάθητο ἀπέναντι τοῦ τσάρου, μὴ ἔχων ὄρεξιν ἔτρωγε τοὺς ὀνυχας αὐτοῦ. Αἰφνίς ἔλθων τις ἐρρίψεν ἑξ φιάλας οἴνου εἰς τὴν τράπεζαν ὡς ἂν ἐπαιζεν ὠμιλλαν (ὁμάδα) κυλίσας αὐτὰς· ὁ δὲ τσάρος λαβὼν μίαν ἔδωκεν ἀνά ποτήριον πρὸς ἕκαστον ἡμῶν. Ὁ καγκελάριος, παρὰ τὸν ὁποῖον ἐκαθήμην, ἰδὼν ὅτι ἔτρωγον ἀνεῦ ἄλλου τὸ κρέας, διότι τὸ ἀλατοδοχεῖον, ἐν καὶ μόνον, ἔκειτο πρὸς τὴν ἄκραν, μ' εἶπεν ἐπιχαρίτως· «Κύριε, ἂν θέλετε ἄλλας πρέπει νὰ λάβετε.» Καὶ τείνας τὴν χεῖρα ἐνώπιον τοῦ τσάρου ἔλαβον. Ὅλα σχεδὸν τὰ τρυβλία καὶ αἱ κακῶς ἐστυππωμέναι φιάλαι ἦσαν ἀνάποδα ἐπὶ τῆς τραπέζης· διὰ τοῦτο, ὅτε ἐτελειώσαμεν, τὸ τραπέζομάνδουλον ἦτο καταλιγδωμένον καὶ καταβεβρεγμένον ὑπὸ τοῦ οἴνου. Μετὰ ταῦτα ἔφεραν τὴν δευτέραν σειράν. Στρατιώτης τις διαβάς κατὰ τύχην πλησίον τοῦ μαγειρείου, ἔλαβε σπεύδων ἐν τῶν πινάκίων· καὶ ἐπειδὴ δὲν προέφθασε ν' ἀποβάλλῃ τὸν πῖλον αὐτοῦ, ἔσειε τὴν κεφαλὴν ἵνα πέσῃ· ἀλλ' ὁ τσάρος διέταξεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ ὅπως ἦτο. Ἡ δευτέρα αὕτη σειρά συνέκειτο ἐξ ἑνὸς μόνου πινακίου περιέχοντος δύο τεμάχια βοείου κρέατος καὶ τέσσαρα ὀρνιθοπούλια. Ἡ Α. Μ. παρατηρήσασα ὅτι τὸ ἐν τούτων ἦτο παχύτερον, ἔλαβεν αὐτὸ διὰ τῆς χειρὸς, καὶ ὡσφράνθη καλὰ καλὰ κολλήσας ὑπὸ τὴν ῥίνα αὐτοῦ· εἶτα νεύσας πρὸς ἐμὲ ὅτι ἦτο καλόν, ἐρρίψεν αὐτὸ εἰς τὸ τρυβλίον μου. Τὸ πινάκιον μετεφέρετο εὐκόλως ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ἔκραν, καθύσων μάλιστα τὸ λιγδωμένον τραπέζομάνδουλον εὐκόλυνε τὴν πορείαν αὐτοῦ.

» εἰς τὰ πράγματα δὲ παρέθεντο τρία δίπυρα τοῦ

Σπᾶ. Ὅτε ἐτελειώσαμεν, ὁ τσάρος ἔλθων εἰς τὸ παρὰ θυρον εὔρε πυράγραν μεγάλην καὶ σκωριώσαν, τὴν ὁποίαν λαβὼν ἐκαθάριζε τοὺς ὄνυχας αὐτοῦ. »

Τὸ περιστύλιον ὅφ' ἔκειτο τὸ φρέαρ ὠκοδομήθη τὸ 1819 ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος καὶ τῆς πριγκηπίσσης Ἀραυσίας· πρὸς τὴν ὁροφὴν δὲ αὐτοῦ ἀνῆρτηται τράπεζά τις ἣν ἀνέθετο ὁ ἱαθεὶς αὐτοκράτωρ, κεχαραγμένα ἔχουσα λατινιστὶ τὰ ἑξῆς, ὡς γράφει ὁ ὁδηγός μου· « Πέτρος ὁ Α', ὁ εὐδαίμων καὶ ἀήττητος, καθυποτάξας πρῶτον εἰς πειθαρχίαν τὸν στρατὸν αὐτοῦ, κατασκευάσας στόλον, ὡραίᾳ τέχνᾳ δοὺς εἰς τὴν πόλιν καὶ τείχη εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ, περιηγητῆς, φιλοξενηθεὶς ὑπὸ τῆς Γαλλίας, μετέβη εἰς Σπᾶ ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας. Εὔρε δὲ ἐνταῦθα ὑγείαν, καὶ σήμερον θέλει νὰ μείνῃ αἰωνίως τὸ μαρτύριον τοῦτο τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ παρὰ ταύτην τὴν πηγὴν. Ἐτεὶ σωτηρίῳ 1718. »

Pouhon, κατὰ τινὰ διάλεκτον, σημαίνει φρέαρ.

Ταῦτα ἀνεγίνωσκον περιερχόμενος, ὅτε, ὦ τῆς ἡδονῆς! ἤκουσα φωνὴν ἑλληνικὴν. Καὶ στραφεὶς εἶδον τοὺς ὁμιλοῦντας, ἀγνώστους μὲν ἐμοί, πρὸς οὓς ὅμως δὲν ἐδίστασα ν' ἀποτείνω τὸν λόγον· ἦσαν οἱ Κύριοι Τ. καὶ Π. Μετὰ μικρὸν δὲ ἔμαθον ὅτι ἐν τῷ ξενοδοχείῳ ἐν ᾧ καὶ ἐγὼ κατέλυον, διέτριβεν ἀπὸ τινων ἡμερῶν ὁ ὁμογενὴς Κ. Μ. Σ. μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀξιόλογον δεῖγμα παρεχούσης, μεταξὺ τῆς ἐκλεκτῆς ἐκείνης πληθύος, τῆς ἑλληνικῆς εὐγενείας καὶ καλλονῆς.

Τῆς δὲ λέξεως Σπᾶ τὴν σημασίαν οὔτε ὁ ὁδηγός μου γινώσκει. Τάχα, εἶναι, λέγει, σπάθη; τάχα φρέαρ, τάχα διάστημα; τάχα τοῦτο, τάχα ἐκεῖνο; Περιεργὸν δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ἐρωτᾷ ὡς καὶ ἐγὼ μὴ παράγεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ *Spes*; Τὴν περιμάχητον αὐτὴν *Spem* πανταχοῦ διορῶμεν οἱ ταλαίπωροι! μακάριοι δὲ ὅσοι δὲν ἀναγκάζονται νὰ ἐπιφωνήσωσιν ἐπὶ τέλους· « ἐλπίδες τρέφουσι τοὺς κενοὺς βροτῶν! »

Ἐπιθυμῶν κατὰ τὴν συνήθειάν μου, συνήθειαν ἴσως ἄσκοπον, νὰ σπουδάζω τὸν κόσμον, ἔρχομαι πολλάκις τῆς ἡμέρας εἰς τὴν πηγὴν **Pouhon**, διότι ἐνταῦθα συρρέουσι πάντες καὶ μάλιστα πᾶσαι ἵνα πίνωσιν *un petit verre*. Ἡ ἀγαθὴ καὶ πρόθυμος ἐπιστάτις μόλις προφθάνει νὰ τοποθετῇ περὶ τὴν κάτω ἄκραν τῆς βάθρου αὐτῆς ἕως δύο ἢ τρία ποτήρια, καὶ νὰ ἀντλή ἀπὸ τοῦ φρέατος· διὰ τοῦτο ἔχει ἐνίοτε καὶ μικράν τινα, καλὴν τὴν ὄψιν, βοηθόν. Ἡ ἐπιστάτις αὕτη μισθοῦται ὑπὸ τοῦ δήμου, ὅστις πάντα πλὴν τῶν λουτρῶν παρέχει δωρεάν· ἀλλ' οὐδεὶς ἀναχωρεῖ χωρὶς νὰ φιλοδωρήσῃ αὐτήν. Παρατηρῶν δὲ μετὰ προσοχῆς τὰς προσερχομένας, οὐδεμίαν τὴν ὄψιν εἶδον μαρτυροῦσαν ἀσθενεῖαν· οὐδε-

μίαν εἶδον ὠχράν· πᾶσαι εἰσὶ ῥοδόχροαι ἢ εὐκραεῖς, πᾶσαι μειδιῶσι, γελῶσι, καὶ ὑπόπτερον βαδίζουσι, πᾶσαι ἀλλάσσουσι δεκάκις ἴσως τῆς ἡμέρας ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν τὸ ἐνδυμα αὐτῶν, ἀλλὰ πάντοτε φοροῦσαι. Βεβαίως φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν ὀλόκληρα ἐνδυμάτων φορτία· δὲν μένουσιν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ ἢ ὅσον νὰ φάγῃσι, νὰ στολισθῶσι καὶ νὰ κοιμηθῶσιν· αἰωνίως περιέρχονται ἑφιπποὶ, ἑπονοὶ, ἐποχούμενοι, πεζαί· ἀπὸ τοῦ ὄνου εἰς τὸν ἵππον, ἀπὸ τοῦ ἵππου εἰς τὸ ὄχημα, καὶ ἀπὸ τοῦ ὀχήματος εἰς τοὺς πόδας, ἰδοὺ ὄλη, ὀλόκληρος, ἡ ἐνταῦθα ἐργασία· πῶς κατάρθωσα νὰ λάβω ἀνά χεῖρας κανδύλιον, καὶ ἐγὼ ἀπορῶ.

Ἀπόψε ἔπαιζεν ἡ μουσικὴ εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῆς **Redoute**, τὴν τοῦ χοροῦ, ὅπου ἐχόρευσαν τὰ μικρὰ παιδία. Οἱ ρουλεττοπαῖκται ὅμως καὶ χαρτοπαῖκται οὔτε σαλεύουσιν, οὔτε κἂν στρέφουσι τὴν κεφαλὴν νὰ ἴδωσι τί γίνεται· ἐγὼ δὲ πιστεύω ὅτι οὔτε ἀκούουσιν. Ὁ Κ. Σ. ἔλεγεν ὅτι Ἄγγλος τις τρία ἔτη παίζας ἐνταῦθα ἀπώλεσε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν περιουσίαν, ἥτοι τριακοσίας χιλιάδας λιρῶν! Ἐπαιξε δὲ ὁ εὐγενὴς Βρετανὸς ἀκολουθῶν πάντας τοὺς κανόνας τῆς λογιστικῆς, καὶ πεποίθησιν ἔχων ὅτι θὰ διπλασιάσῃ τὰς τριακοσίας αὐτοῦ χιλιάδας. Εἰ δὲ καὶ ἀνεγίνωσκε καθ' ἡμέραν, ὡς πάντες οἱ συμπολίται αὐτοῦ, τὴν Θεῖαν Γραφήν, οὐδέποτε ἐμνήσθη ὁ ἀλιτῆριος τοῦ θαυμασίου ἐκείνου λογίου τοῦ Χριστοῦ· « ἐδύνατο τὸ μῦρον τοῦτο πραθῆναι καὶ δοθῆναι πτωχοῖς. »

Μετὰ τὴν μεσημβρίαν ἀναβὰς εἰς ὄχημα περιήλθον τὰ πέριξ τῆς πόλεως, καὶ μάλιστα τὰς ἄλλας πηγὰς, τὴν **Tonnelet**, τὴν **Nivezé**, τὴν **Sauvenière**, τὴν **Græsbeck**, τὴν **Géroustère** καὶ τὴν **Barisart**. Τὸ ὕδωρ τούτων διαφέρει τοῦ **Pouhon**. Ἡ δὲ περιήγησις αὕτη λέγεται *visite aux six fontaines*. Πανταχοῦ φύσις ὡραία καὶ κομψότης ἐντεχνος!

Εἰς μίαν τῶν πηγῶν τούτων, δὲν ἐνθυμοῦμαι ποῖαν, ἐσύχναζον ἄλλοτε, ὡς λέγει ὁ ἀμαξηλάτης μου, κατὰ μυριάδας παπάδες καὶ καλογραῖαι, καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάζετο ἐκκλησιαστικὴ. Ἐπασχον λοιπὸν οἱ παπάδες! Τὸ κατ' ἐμὲ, ἐπειδὴ πώποτε δὲν μοι ἔτυχε νὰ ἴδω φλάρον πάσχοντα, (ἐξ ἐναντίας πάντες σχεδὸν εἰσὶ ῥοδοκόκκινοί καὶ εὐτραφεῖς), ὑποπτεύω πολὺ μὴ συνέρρεον εἰς τὴν προνομιούχον πηγὴν χάριν φιλάνθρωπίας· αἱ ἀσθενεῖς ἐκεῖναι μοναχαὶ αἵτινες μετὰ πολλῆς γενναιότητος εἶχον ἀπαρνηθῇ τὰ ἐγκόσμια, εἶχον βεβαίως ἀνάγκην παραμυθίας καὶ περιθάλψεως.

Ἐπιστολή Γ'.

Ἐν Σπᾷ, τὴν 29 Αὐγούστου 1864.

Ἐπειδὴ οὔτε τῶν λαματικών ὑδάτων τοῦ Σπᾶ ἔχω ἀνάγκην χάριτι θεῆς, οὔτε, χάριτι ἐπίσης θεῆς, παίζω βουλέτταν καὶ χαρτί, σκοπῶ νὰ ἀναχωρήσω σήμερον ἐπισκεφθεὶς τὰ περιεργότερα. Ἐπιον δὲ χάριν δοκιμῆς καὶ ἐκ πασῶν νομίζω τῶν ἐνταῦθα πηγῶν, καὶ εἰς τὰ σιδηροῦχα λουτρὰ ἐβαπτίσθην.

Ὁ συνέδμηός μου (τὸ βιβλίον ἐννοῶ) ἔχει ἐν κεφαλίδι ῥητὸν, τὸ ὁποῖον ἀποδίδον πανακείας ιδιότητας εἰς τὰ ρεῖθρα τοῦ Σπᾶ, βεβαιοῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πραῦνουν τὸ πνεῦμα, φαιδρύνουν τὴν ψυχὴν καὶ παρέχουσιν εὐφροσύνην καὶ εὐδαιμονίαν πρὸς πάντας. « *Les eaux de Spa calment l'esprit, donnent la gaieté à l'âme attristée, le plaisir et le bonheur à tous.* » Εἴθε νὰ εἶχον τοιαύτην δύναμιν! Ἐὰν μάλιστα ἐπράυνον τὸ πνεῦμα, ἔπρεπε πολλοὺς ἐκ τῆς Ἑλλάδος νὰ στρίλωμεν νὰ πίνωσιν ἐξ αὐτῶν· τότε καὶ ἡ Ἑλλὰς ἤθελεν εὐδαιμονήσῃ ἄλλων ποτιζομένων καὶ λουομένων.

Ἀλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι οἱ φαιδροὶ ἔρχονται ἐνταῦθα νὰ γίνωσι φαιδρότεροι καὶ οἱ εὐδαίμονες εὐδαιμονέστεροι. Ἐρχονται νὰ δαπανήσωσι χρήματα ὅσοι ἔχουσι πολλὰ, ἢ ὅσοι ἔχουσιν ὀλίγα ἔρχονται νὰ διπλασιάσωσιν αὐτὰ, εἰ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σκουπίζονται καὶ ὅσα ἔχουσι· μάρτυς ὁ προὑπολογισμὸς τοῦ δήμου.

Τῆς πόλεως, ὡς προεῖπον, ὁ πληθυσμὸς οὔτε καὶ εἰς πέντε χιλιάδ. καὶ ἡμίσειαν ἀναβαίνει καὶ ὅμως τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς συμποσοῦνται εἰς 355,250 φράγκα, ἥτοι εἰς δραχμὰς 395,000 ὡς ἔγγιστα. Καὶ σημειωτέον ὅτι τὸ ποσὸν τοῦτο αὐξάνει κατ' ἔτος. Προέρχονται δὲ τὰ τρία τέταρτα καὶ ἐπέκεινα ἐκ τοῦ δικαίωματος (20 τοῖς 0/0) τὸ ὁποῖον λαμβάνει ὁ δῆμος ἐκ τοῦ κέρδους τῆς ἐταιρίας τῆς διαχειριζομένης τὸ παιγνίδιον· διότι τὰ τακτικά αὐτοῦ εἰσοδήματα εἰσὶ μόνον 84,240 φράγκα. Ἄρα ἡ ἐταιρία κερδαίνει δύο σχεδὸν ἑκατομμύρια· ἄρα τῶν παίζοντων τὸ βαλάντιον σπαράσσεται καὶ σπάνεται ἐν Σπᾷ· ἄρα ἀντὶ ὑγείας καὶ φαιδρότητος καὶ εὐδαιμονίας, ἀναχωροῦσιν οἱ παίζοντες, ἐφόδια φέροντες ἀσθένειαν, ταραχὴν νοδὸς καὶ κακοδαιμονίαν, διότι δυστυχῶς οὐκ ἔχει καὶ λήθης ὕδωρ ἢ βελγικὴ αὐτῇ πόλις. Πάντα δὲ τὰ χρήματα ταῦτα εἰσὶ ξένα, ἀπαγορευομένου εἰς τοὺς ἐγχωρίους τοῦ παιγνιδίου.

Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Βελγικῆς ἐννοεῖ ὅτι κακὸν τὸ παιγνίδιον· ἀλλὰ τί βλάπτει ἐὰν σφετεριζώμεθα τὰ ἀλλότρια; Φοβοῦμαι τῇ ἀληθείᾳ μὴ βάσις τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν εἶναι ἡ κλοπὴ, τὸ ψεῦδος, ἡ ἀδικία. Πολλάκις

λαμβάνω ἀφορμὴν νὰ ἐρωτήσω ἑμαυτὸν τί ἐστὶν ἀρετή; καὶ εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν ὅτι οὐδέποτε ἐπέτρεψε νὰ εἶπω τὸ τοῦ Εὐριπίδου ἐκεῖνο·

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι.

Κάλλιστον ἀδικεῖν· τᾶλλα δ' εὐσεβεῖν χρειών.

Ἀνέκαθεν ἐμίσησα τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο ἀξίωμα τὸ λέγον ὅτι, « *la fin justifie les moyens.* » Αὐτὸ ὀπλίζει τὰς μαισιφόνους χεῖρας πάντων τῶν βασιλοκτόνων· αὐτὸ ὥπλισε καὶ τὴν τοῦ λαοκτόνου Ρομπεισιέρ· ἐπ' αὐτοῦ ἀξιοῦσιν ὅτι θεμελιοῦνται καὶ πάντες οἱ δημοκράτοι, οἱ ἐπαναστάται, τῶν καθεστώτων οἱ ἀνατροπῆς. Ἀλλ' εἴποτε ἦτο δυνατόν νὰ δικαιολογηθῶσι τοιαῦτα μέσα, ἢ χρῆσις τῶν παρὰ τοῦ δήμου εἰσπραττομένων θὰ ἐδικαιολόγῃ τὸ ἐν Σπᾷ παιγνίδιον· διότι χάρις εἰς αὐτὰ, ὁ ὀλιγάνθρωπος οὗτος δῆμος συνέστησε καὶ διατηρεῖ καὶ σχολεῖα τῆς κατωτέρας καὶ μέσης παιδείας, ὅπου διδάσκεται ἢ τε ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ, καὶ διδασκῆρια μουσικῆς καὶ ζωγραφικῆς, καὶ νοσοκομεῖα· ἀλλὰ καὶ οἰκίας κατασκεύασεν ἐπίτηδες ἵνα ἐνοικιάζῃ πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς εὐθηνά. Ὁκοδόμησε δὲ καὶ μεγάλα κτίρια μεταξὺ τῶν ὁποίων διαπρέπει τὴν σήμερον ἀνεγειρόμενον χάριν λουτρῶν ἄλλο παλάτιον. Εἰ καὶ μικρὰ ἡ πόλις, ἔχει ἀπείρους πίδακας, ἐτοίμους νὰ ἐξακοντίσωσι τὰ ὕδατα αὐτῶν ἐν ὥρᾳ πυρκαϊᾶς μέχρι καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ὁροφῆς. Φωτίζει δὲ ὡς εἶπον, καὶ διὰ γὰρ. Ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἄλλας εὐκολίας παρέχει, ὅσας οὐδ' εἰς πολυανθρωποτέρας πόλεις εὐρίσκω· ἔχει, παραδείγματος χάριν, βιβλιοπωλεῖα, ἱατροὺς, φαρμακεία, ἐμπορικὰ ἐργαστήρια, τὰ πλεῖστα ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τῶν Παρισίων, τυπογραφεία, τηλεγραφεῖον καὶ καθεξῆς.

Ἡ κυριωτέρα βιομηχανία τῶν κατοίκων τοῦ Σπᾶ εἶναι ἡ κατασκευὴ κιβωτίων καὶ ἄλλων μικρῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὧν ζωγραφοῦσι μετὰ σπανίας ἐπιτηδεύοντες φυτὰ, ζῶα, ἀνθρώπους, καὶ στυλοῦσι τόσῳ λαμπρῶς, ὥστε τὰ χρώματα γίνονται ζωηρότατα.

Ὁ ἀμαξηλάτης μου μὲ ὠδήγησε καὶ εἰς τινὰ περὶπατον ἐκτὸς τῆς πόλεως, ὅστις, ὡς μοι εἶπεν, ὀνομάζεται « *La promenade d'Orléans.* » Τὸ μέρος εἶναι κατάφυτον καὶ ὡραῖον· ἐπὶ μελαίνης δὲ κυλινδρικής στήλης ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς·

* A LA RECONNAISSANCE.

* Au mois d'août 1787, les eaux de la Sauvenière ayant rétabli la santé de Madame la duchesse d'Orléans, ses enfants ont voulu consacrer le souvenir d'un événement si cher à leurs cœurs, en érigeant ce monument au bout du bois dont-ils avaient eux-mêmes tracé

et fait les allées pour la promenade de leur mère chérie.

« Ce monument détruit le 6 décembre 1792, a été rétabli par ordre de S. M. Louis-Philippe I, roi des Français le 1 juillet 1841. »

Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ Μεγάλου Πέτρου καὶ τῆς αὐρηλιανῆς οἰκογενείας, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἡγεμόνες ἐπεσκέφθησαν τὸ Σπᾶ.

Ἀναγκάζομαι νὰ τελειώσω ἐν τάξει τὴν παροῦσαν, διότι τὴν 11 πρὸ μεσημβρίας σήμερον ἐπανέρχομαι εἰς Παρισίους. Ἐπειδὴ δὲ θὰ διατρίψω τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας ἐκεῖ, Κύριος οἶδε ποῦ καὶ πόθεν θὰ φυτρώσῃ, ἂν ζήσω, ἡ τετάρτη ἐπιστολή μου. Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ ὃν καταλαμβάνει σήμερον, ἀκμαζόντων τῶν ἀτμοπλοίων καὶ τῶν σιδηροδρόμων, ἡ μανία τῶν ἐκδρομῶν! Ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν δὲν εἶναι δύσκολον νὰ πατήσῃ καὶ τὰ τέσσαρα μέρη τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ κρᾶσιν ἰσχυρὰν ἵνα κοιμᾶται ἢ μᾶλλον ἵνα μὴ κοιμᾶται ἐντὸς τῶν ἀτμολαβῶν καὶ ῥίνα συγκαταβητικὴν ἵνα μυρίζῃ ὅ,τι δὲν νοστιμεύεται καὶ ἀκοὴν ἡπίαν λησμονοῦσαν τὸ τοῦ Χρυσολωρᾶ ἐκεῖνο.

« Ἄ μὴ προσήκει μὴτ' ἀκουε μὴθ' ὄρα » καὶ πύδας σεμνοῦς, εὐδιαθέτους νὰ συστέλλωνται καὶ νὰ αἰμωδιῶσιν ὁσάκις αἱ κρινοῦνται κατακτώσι τὴν ἡμαξάν· πρὸς τοῦτο δὲ δύο μόναι ἀρκοῦσι καὶ βλέμμα ἀνεχόμενον νὰ πίπτῃ συνεχῶς εἰς πρόσωπα, ἀνόμοια πρὸς ἐκεῖνα μεθ' ὧν συνεταξείδουσιν ἀπὸ Σπᾶ εἰς Πέπινστερ· ἀλλὰ καὶ προσοχὴν σύντονον, ἵνα μὴ πάθῃ ὅ,τι ὁ Βρίγς ἐσχάτως καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ. Ὅτε ἀναχωρῶν πρὸ τινων ἡμερῶν ἐκ Λονδίνου ἀνέβην εἰς ἀτμάμαξαν, ἀνέβη εὐθὺς μετ' ἐμὲ καὶ ἕτερος, ὅστις, καθίσας ἀπέναντί μου, μετ' ἡρώτησεν ἀγγλιστὶ πόθεν ἡ πατρίς μου; Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην αὐτῷ ὅπως οὖν ἀποτόμως εἰπὼν· « τί συμφέρον ἔχετε, κύριε, νὰ μάθετε τὴν πατρίδα μου; » ἀπασβόλωθεις τότε κατέβη τῆς ἀμάξης, διότι εἶμεθα ἐτι ἐν τῷ σταθμῷ, ἀφείλε ὅμως τὴν ῥάβδον αὐτοῦ ἵνα ἐπανέλθῃ. Τότε ἐλθὼν ὁ γάλλος ὑπηρέτης, ὃν στέλλει πάντοτε ἡ ἐν Παρισίοις ἐταιρία μέχρις Ἀγγλίας, ἵνα χρησιμεύῃ πρὸς τοὺς μὴ εἰδότας τὴν γαλλικὴν, καὶ πρὸς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν ἀγγλικὴν· « Φυλάττεσθε, μοὶ εἶπε, κύριε, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου· διότι ἡ κλέπτῃς εἶναι ἡ χαρτοπαικτῃς. » Καὶ καταβὰς ἀμέσως ἦλθεν εἰς ἡμαξάν ὅπου ἦσαν καὶ ἄλλοι.

Παρέστην δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλου περιστατικοῦ μάρτυς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως ἀποστρέφω τὸ πρόσωπον, εὐχόμενος καὶ νὰ λησμονήσω αὐτό.

Ἐρρώσο.

N. Δ.

ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΙ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ.

ΟΙ ΜΥΘΟΗΡΑΙ.

Ὅπως κατανοήσῃ τις καλῶς τὴν σημαντικότητά τοῦ ἐμπορίου τῶν ζώντων μυῶν παρὰ τῇ κατωτάτῃ τάξει τοῦ λαοῦ τοῦ Λονδίνου, ἀνάγκη νὰ γινώσκῃ ὅτι μετὰ τῶν ἀγαπητῶν τοῖς Ἀγγλοῖς τέρψεων, μετὰ τὰς ἵπποδρομίας καὶ τὰς ἀλεκτορομαχίας, καταριθμοῦνται αἱ μυομαχίαι (*). Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πρωτεύουσὶ γνωστότατά τινα public-houses (δημόσια οἰκήματα), ὅπου καθ' ἡμέρας τινὰς ὠρισμένας τῆς ἐβδομάδος ὑπάρχει κονίστρα παρεσκευασμένη εἰς τὰς μάχας ταύτας ἐλκυούσας πλῆθος θεατῶν. Ἄλλως τε, πάντες προσκαλοῦνται νὰ συμμετάσχῃσι τῆς πάλης, καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τῶν θηρευτικῶν κυνῶν, ἐπιθυμοῦντες νὰ γυμνάσωσι τὰ προτερήματα τῶν ἰδίων σκύλλων, καταβάλλουσι δι' αὐτοὺς τὴν τιμὴν δωδεκάδος ἢ ἡμισείας δωδεκάδος μυῶν ὅπως γυμνασθῶσι, τοῦτο δὲ ἐκτείνει καὶ ζωपुरοὶ τὴν παράστασιν. Τότε τίθενται στοιχήματα (matches) μετὰ τῶν περιστώτων καὶ τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν κυνῶν καὶ ὑπάρχουσι κύνες μὴ ἀποκτώντες ὀλιγωτέραν φήμην εἰς τὴν ἀσκήσιν ταύτην, ἢ οἱ εὐγενεῖς ἵπποι οἱ νικῶντες εἰς τὰς ἵπποδρομίας Δέρβυ.

Ἄν οἱ ἀναγνώσται θέλωσι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἡμῖν, θέλομεν τοὺς ὁδηγήσει εἰς τοῦ Jimmy Shaw, ἰδιοκτητοῦ ἑνὸς τῶν πρωτίστων καταστημάτων τῶν φημιζομένων διὰ τὰς μυομαχίας. Εἰσερχόμεθα πρῶτον εἰς τινὰ καπνίζουσιν αἶθουσιν, ὅπου πλῆθος ἀνθρώπων πινόντων ἀνυπομόνως περιμένουσι καθήμενοι περὶ τὰς τραπέζας ν' ἀνοιχθῇ ἡ ἰδιαιτέρα καμάρρα ἐν ᾗ ὑπάχει ἡ κονίστρα. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶναι μίγμα ἀπασῶν τῶν τάξεων τῆς κοινωνίας καὶ εὐκόλως ἐννοεῖ τις ὅτι δὲν ἦλθον ἐκεῖ διὰ νὰ πῶσι μόνον καὶ νὰ καπνίσωσιν. Οἱ πλεῖστοι δ' ἔχουσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν κύνα, οὕτως ὥστε νομίζει τις ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἐκθεσὶν σκύλλων. Οἱ μὲν εἰσι κατακεκλιμένοι ὑπὸ τὴν τράπεζαν, οἱ δὲ κοιμῶνται εἰς τοὺς βραχίονας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς βρέφη εἰς τοὺς κόλπους τῆς τροφοῦ· οἱ μικροὶ ἀγγλικοὶ terriers, μέλανες καὶ ὀργίλοι, ἀλυσίδετοι, σκύζουσι καὶ κινουῦνται, ὡς εἰ ὀσφραίνονται τοὺς ἐν τῷ γειτνιαζόντι δωματίῳ μῦς, καὶ εἰσὶν ἀνυπόμονοι νὰ κατάρξωνται τῆς μάχης. Οἱ δὲ ἐμπειροὶ τῶν τοιούτων θεαμάτων περιέρχονται τὰς τραπέζας καὶ ἐξετάζουσι τοὺς κύνας ψηλαφοῦντες τὰ μέλη αὐτῶν ὡς παρατηροῦντες μήπως ὦσι τεθραυσμένα καὶ ἀνοί-

(*) Ἰδε λεπτομερέστατα τὰ περὶ κυνομυομαχιῶν ἐν τῷ Β' τόμῳ τῆς Πανδώρας σελ. 1131—1134 καὶ τὰς εἰκόνας.